

УДК 340.13:347.72:342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.47>

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ СТАНДАРТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ РЕЛЕВАНТНОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Пілюк С.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та правосуддя,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова
ORCID: 0000-0001-5419-024X*

Пілюк С.В. Право на справедливий суд як джерело формування стандартів національного правосуддя: правові позиції ЄСПЛ та проблеми їх релевантного застосування в Україні.

Статтю присвячено комплексному аналізу права на справедливий суд як одного з ключових елементів системи захисту прав людини в межах Європейської конвенції та як чинника формування стандартів національного правосуддя через практику Європейського суду. У дослідженні автор виходить з позиції про те, що практика ЄСПЛ не обмежується функцією контролю за дотриманням Конвенції, а відіграє активну роль у конкретизації та розвитку змісту права на справедливий суд, формуючи узагальнені вимоги до якості судового розгляду, мотивування судових рішень і передбачуваності судової практики. Обґрунтовано, що правові позиції ЄСПЛ у справах щодо статті 6 Конвенції можуть розглядатися як особливе джерело права, здатне коригувати та спрямовувати національне правосуддя за умови їх належного, релевантного застосування.

Окрему увагу автором приділено аналізу практики українських судів щодо використання рішень ЄСПЛ, у межах якого виявлено тенденцію до формального цитування правових позицій Суду без належного аналізу їх застосовності до конкретних обставин справи. Показано, що така практика істотно обмежує потенціал Конвенції як інструменту реального захисту права на справедливий суд і не сприяє подоланню системних недоліків у становленні судочинства. На основі аналізу рішень ЄСПЛ щодо України окреслено основні проблеми у сфері виконання рішень Суду, зокрема повторюваність порушень, надмірну тривалість судових проваджень та неефективність внутрішніх засобів юридичного захисту.

У статті автором доведено, що ефективне виконання рішень ЄСПЛ у справах щодо права на справедливий суд має розглядатися як складова судової реформи, а не як формальний міжнародно-правовий обов'язок держави. Запропоновано нове бачення імплементації стандартів ЄСПЛ, яке полягає у системному використанні правових позицій Суду як інструменту попередження порушень та підвищення якості національного правосуддя. Зроблено висновок, що інтеграція практики ЄСПЛ у внутрішню судову аргументацію є необхідною умовою забезпечення реального змісту права на справедливий суд в Україні.

Ключові слова: джерело права, правові позиції ЄСПЛ, право на справедливий суд, захист прав людини, тлумачення Європейської конвенції, практика ЄСПЛ, національне правосуддя, релевантне застосування практики ЄСПЛ, виконання рішень ЄСПЛ, вплив міжнародних стандартів на судову систему України.

Piliuk S.V. The Right to a fair trial as a source for the formation of standards of national justice: legal positions of the ECtHR and problems of their relevant application in Ukraine.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the right to a fair trial as one of the key elements of the human rights protection system within the framework of the European Convention and as a factor

in the formation of standards of national justice through the practice of the European Court of Human Rights. In the study, the author proceeds from the position that the practice of the ECtHR is not limited to the function of monitoring compliance with the Convention, but plays an active role in specifying and developing the content of the right to a fair trial, forming generalized requirements for the quality of judicial proceedings, the reasoning of judicial decisions, and the predictability of judicial practice. It is substantiated that the legal positions of the ECtHR in cases concerning Article 6 of the Convention may be regarded as a special source of law capable of correcting and guiding national justice, provided that they are applied properly and relevantly.

Special attention is paid by the author to the analysis of the practice of Ukrainian courts regarding the use of ECtHR judgments, within which a tendency toward formal citation of the Court's legal positions without proper analysis of their applicability to the specific circumstances of the case has been identified. It is shown that such practice significantly limits the potential of the Convention as an instrument for the real protection of the right to a fair trial and does not contribute to overcoming systemic shortcomings in the development of judicial proceedings. On the basis of the analysis of ECtHR judgments concerning Ukraine, the main problems in the field of execution of the Court's judgments are outlined, in particular the repetitiveness of violations, excessive length of judicial proceedings, and the ineffectiveness of domestic remedies.

In the article, the author proves that the effective execution of ECtHR judgments in cases concerning the right to a fair trial should be regarded as a component of judicial reform rather than as a formal international legal obligation of the state. A new vision of the implementation of ECtHR standards is proposed, which consists in the systematic use of the Court's legal positions as an instrument for preventing violations and improving the quality of national justice. It is concluded that the integration of the ECtHR's practice into internal judicial reasoning is a necessary condition for ensuring the real substance of the right to a fair trial in Ukraine.

Key words: source of law, legal positions of the ECtHR, right to a fair trial, protection of human rights, interpretation of the European Convention, ECtHR practice, national justice, relevant application of ECtHR practice, execution of ECtHR judgments, impact of international standards on the judicial system of Ukraine.

Постановка проблеми. Право на справедливий суд є важливою конвенційною гарантією, що визначає якість правосуддя. У статті 6 Європейської конвенції право на справедливий суд формулюється як один із основоположних принципів, реалізація якого є обов'язковою для держав-учасниць Ради Європи та, зокрема, України. Практика Європейського суду не лише конкретизує значення цієї гарантії, але й виступає джерелом європейських стандартів правосуддя, на які орієнтуються національні суди під час тлумачення і застосування норм національного права. Такий підхід зумовлює необхідність наукового осмислення й критичного аналізу правових позицій ЄСПЛ щодо реалізації права на справедливий суд та вирішення проблем їх застосування у національному праві.

Метою статті є аналіз права на справедливий суд як джерела формування стандартів національного правосуддя через призму правових позицій ЄСПЛ та визначення проблем релевантного застосування цих позицій в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) окреслити основні засади тлумачення права на справедливий суд у практиці ЄСПЛ; 2) дослідити значення правових позицій ЄСПЛ як джерела для національних судів; 3) виявити ключові проблеми релевантного застосування практики ЄСПЛ у національному правосудді; 4) запропонувати шляхи подолання виявлених труднощів задля підвищення якості судового захисту прав людини в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Останні дослідження українських правників з питань реалізації і дотримання права на справедливий суд спрямовані, переважно, на аналіз практичних механізмів ЄСПЛ у забезпеченні цього права. Так, М. Повалена та М. Гаврилиців зосереджують увагу на ефективності механізмів ЄСПЛ у забезпеченні права на справедливий суд [1]. М. Карпенко та Л. Котова аналізують право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту в практиці ЄСПЛ [2]. Окремі аспекти впливу судової практики Європейського суду на реформу правосуддя в Україні, а також проблеми виконання рішень ЄСПЛ, досліджують у своїй роботі І. Андрушко, О. Полішук, Ю. Коломієць [3], А. Денисова, А. Блага, В. Маковій, Є. Калюжна [4], Л. Спицька [5] та інші автори.

Існуючі у науковій літературі праці щодо права на справедливий суд, правових позицій ЄСПЛ та проблем їх застосування в Україні, переважно, висвітлюють окремі аспекти теми, але не вичерпують потреби в її системному теоретико-прикладному аналізі. Правова наука потребує більш цілісного бачення цих важливих для становлення національного правосуддя процесів. Зокрема, слід дослідити яким чином правові позиції ЄСПЛ щодо права на справедливий суд, що формуються в практиці Суду, можуть інтегруватися в національне правосуддя України не лише як джерело міжнародно-правових зобов'язань, але й як інструмент удосконалення внутрішньої судової практики.

Виклад основного матеріалу. Право на справедливий суд, закріплене у статті 6 Європейської конвенції, забезпечує процесуальний механізм реалізації та захисту інших прав і свобод. Його значення виходить за межі формального регулювання судового розгляду, це, свого роду, комплексний стандарт належного правосуддя, що охоплює як організаційні, так і функціональні аспекти здійснення судової влади.

Зміст права на справедливий суд не зводиться до єдиного елементу, а складається з низки взаємопов'язаних складових, які ЄСПЛ розглядає у системному зв'язку. До них належать право на доступ до суду, розгляд справи незалежним і безстороннім судом, публічність провадження, розумний строк розгляду справи, принцип рівності сторін і змагальності, а також обов'язок суду належним чином мотивувати свої рішення. До складових елементів зазначеного права, що мають прояв у юридичній науці та судовій практиці, А. Денисова, А. Блага, В. Маковій та Є. Калюжна також включають справедливість судового розгляду, дотримання ознак незалежності, неупередженості, законності та верховенства права, рівність учасників [4, р. 109] тощо. Кожен із цих елементів має самостійне значення, однак лише їх сукупна реалізація дозволяє говорити про дотримання стандарту справедливого судового розгляду в розумінні Конвенції.

Характерною рисою статті 6 Конвенції є її відкритість до тлумачення, що зумовлює еволюційний характер відповідних стандартів. ЄСПЛ послідовно виходить із доктрини «живого інструменту», відповідно до якої Конвенція повинна тлумачитися з урахуванням сучасних умов розвитку суспільства та правових систем держав-учасниць. Унаслідок цього зміст права на справедливий суд постійно уточнюється та доповнюється у зв'язку з ускладненням процесуальних форм та зростанням ролі адміністративного та дисциплінарного судочинства.

Еволюція тлумачення статті 6 Конвенції проявляється, зокрема, у розширенні сфери її застосування. Якщо на початкових етапах діяльності ЄСПЛ право на справедливий суд розглядалося переважно у контексті класичного кримінального та цивільного процесу, то згодом Суд поширив відповідні стандарти на дисциплінарні, адміністративні та позасудові провадження, за умови що вони стосуються цивільних прав і обов'язків або мають кримінальний характер у матеріальному розумінні.

Практика ЄСПЛ у цьому контексті виконує функцію інструменту конкретизації конвенційних гарантій, надаючи абстрактним положенням статті 6 нормативної визначеності. Саме через правові позиції Суду відбувається наповнення права на справедливий суд реальним змістом, придатним для застосування на національному рівні. Однак, така конкретизація не має характеру жорсткої уніфікації, оскільки ЄСПЛ залишає державам певний простір розсуду у виборі процесуальних засобів забезпечення справедливого судового розгляду, за умови дотримання мінімальних конвенційних стандартів.

Роль ЄСПЛ у формуванні загальноєвропейських стандартів судочинства полягає не лише у вирішенні індивідуальних спорів, а й у поступовому вибудовуванні системи орієнтирів для національних судів. Через узагальнення практики та послідовне відстоювання ключових принципів Суд формує спільний правовий простір, у межах якого право на справедливий суд набуває наднаціонального значення.

Питання визнання практики ЄСПЛ джерелом права залишається одним із найбільш дискусійних. У межах континентальної правової традиції, до якої належить і правова система України, класичне уявлення про джерела права історично ґрунтувалося на домінуванні нормативно-правового акта. Водночас практика ЄСПЛ формується шляхом судового тлумачення положень Конвенції, тому не відповідає повністю цим принципам. Ми підтримуємо підхід, який розглядає практику ЄСПЛ як особливе інтерпретаційне джерело, що не створює норм у класичному розумінні, але фактично формує стандарти правозастосування, обов'язкові для національних судів.

Ключовим елементом практики ЄСПЛ є *правові позиції Суду*, які відображають його підхід до тлумачення та застосування положень Конвенції. На відміну від описової частини рішення або

аналізу фактичних обставин справи, саме *ratio decidendi* становить його нормативно-орієнтований зміст. Воно містить узагальнене правове правило або критерій оцінки, який виходить за межі конкретного спору та може бути застосований у подібних правовідносинах. Значення правових позицій ЄСПЛ полягає не лише у вирішенні індивідуальної справи, а й у формуванні сталої лінії тлумачення Конвенції. У контексті права на справедливий суд це проявляється, зокрема, у виробленні стандартів незалежності та безсторонності суду, розумних строків розгляду справи, якості судової мотивації та ефективності доступу до правосуддя.

У національному праві України місце рішень ЄСПЛ визначається поєднанням конституційних приписів і галузевого законодавства. Конституція України закріплює пріоритет міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [6], а Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» прямо зобов'язує суди застосовувати практику ЄСПЛ при розгляді справ [7]. Рішення ЄСПЛ не замінюють національні норми, однак вони впливають на спосіб їх тлумачення та застосування. У цьому сенсі практика ЄСПЛ виконує коригувальну функцію, спрямовану на приведення національного правосуддя у відповідність до конвенційних стандартів, не порушуючи формально принципу законності.

Однією з ключових функцій практики ЄСПЛ у сфері права на справедливий суд є *забезпечення єдності судової практики*. Застосування судової практики ЄСПЛ у національному судочинстві України є одним із механізмів імплементації міжнародних стандартів у систему правосуддя, однак їх реалізація на практиці супроводжується низкою складнощів, що стосуються як рівня аргументації судових рішень, так і сутності самого застосування практики ЄСПЛ у судових справах. Українські судові рішення свідчать про помітне «перетягування» стандартів ЄСПЛ у національну практику, зокрема в частині права на доступ до суду та справедливий розгляд спору. Так, у справі «Головчук проти України» заявниця скаржилася на відсутність доступу до суду та ефективних засобів юридичного захисту, що було розглянуто ЄСПЛ саме під кутом застосування ст. 6 Конвенції. У пункті 1 рішення Суд зауважив, що відсутність доступу до суду щодо захисту визначених прав та обов'язків цивільного характеру становить порушення ст. 6 Конвенції [8].

Незважаючи на систематичне звернення судами до рішень ЄСПЛ щодо тлумачення статті 6 Конвенції, при формуванні судових рішень проглядаються *системні проблеми*, пов'язані зі формальним цитуванням рішень Суду без глибокого аналізу його правових позицій. Судді часто роблять лише загальні посилання на практику ЄСПЛ без тлумачення конкретних правових висновків та їх співвідношення з обставинами справи. Присутнє ігнорування фактичного контексту та рекомендацій Суду щодо застосування тієї чи іншої гарантії. Це, у свою чергу, може перетворити практику ЄСПЛ на зовнішній «матеріал для цитування», що не впливає на якість правосуддя.

Ще однією суттєвою проблемою є *некоректне тлумачення правових позицій ЄСПЛ* щодо змісту елементів права на справедливий суд. Судова аргументація іноді не розмежовує гарантії доступу до суду, незалежності та безсторонності суду, змагальності та рівності сторін у провадженні, що суттєво ускладнює застосування стандартів ст. 6 Конвенції в українському правовому середовищі. Ці проблеми виявляють загальну потребу у сталому та глибокому розумінні підходів ЄСПЛ, а не в їх механічному відтворенні.

У науковому дискурсі поняття «релевантного застосування практики ЄСПЛ» передбачає не стільки просте цитування рішень, скільки здатність національного суду правильно тлумачити та адекватно адаптувати конкретні правові позиції ЄСПЛ до фактичних обставин правовідносин. Це означає, що суд має не лише знати зміст прецедентів ЄСПЛ, але й розуміти їхню логіку, рамки застосування та межі порівнюваності конкретних обставин справ.

Ми можемо виділити наступні *характеристики релевантності* при застосуванні позицій ЄСПЛ щодо реалізації та дотримання права на справедливий суд: здатність суду вивести зі стандартів ЄСПЛ нормативні орієнтири, що можуть бути інтегровані в аргументацію так, аби забезпечити ефективний захист прав людини у конкретному випадку; встановлення аналітичної відповідності між фактичними обставинами справи та критеріями, сформульованими в практиці ЄСПЛ; обґрунтування логічного зв'язку між стандартами ЄСПЛ та нормами національного законодавства; узагальнення та застосування прецедентів ЄСПЛ таким чином, щоб вони мали реальний вплив на зміст судового рішення, а не були приводом для формальних посилань.

Вважаємо, що якісна судова аргументація у справах, що стосуються ст. 6 Конвенції, має стати невід'ємним елементом правосуддя. Це означає відмову від формальних шаблонів на користь гли-

бинного аналізу правових позицій ЄСПЛ, їх тлумачення та адаптації з урахуванням особливостей національної правової системи. Якісна аргументація вимагає від суддів не лише знання практики ЄСПЛ, а й розуміння її методологічних основ, включно з логікою тлумачення Конвенції як документа, що розвивається, та здатністю зіставляти загальноєвропейські стандарти з конкретними правовими явищами в Україні. Тільки за таких умов застосування практики ЄСПЛ може бути не формальним, а дійсно релевантним, змістовним та спрямованим на захист прав і свобод особи.

Виконання рішень ЄСПЛ щодо порушення права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції, залишається одним із найбільш проблемних аспектів взаємодії України з конвенційним механізмом захисту прав людини. Аналіз відповідної практики ЄСПЛ свідчить, що значна частина встановлених порушень має не поодинокий, а системний характер, що зумовлює повторюваність звернень до Суду та ускладнює досягнення сталого превентивного ефекту від виконання рішень. Показовими у цьому контексті є рішення ЄСПЛ у справах «Серявін та інші проти України» [9] та «Бочан проти України (№ 2)» [10], де Суд констатував порушення вимог справедливого судового розгляду, зокрема у зв'язку з неналежним мотивуванням судових рішень, непередбачуваністю судової практики та відсутністю ефективних механізмів виправлення судових помилок.

Також серед системних проблем, що ускладнюють належне виконання рішень ЄСПЛ у справах за статтею 6 Конвенції, передусім слід виокремити надмірну тривалість судових проваджень, хронічну неефективність внутрішніх засобів юридичного захисту та повторюваність однотипних порушень. Ці явища взаємопов'язані, адже відсутність ефективних національних механізмів прискорення розгляду справ або компенсації за надмірну тривалість провадження фактично стимулює звернення до ЄСПЛ, тоді як формальне виконання окремих рішень Суду без усунення першопричин не запобігає виникненню нових порушень.

Важливо підкреслити, що виконання рішень ЄСПЛ у сфері права на справедливий суд не може зводитися виключно до виплати справедливої сатисфакції заявникам. Конвенційні зобов'язання держави мають більш широкий зміст і передбачають вжиття загальних заходів, спрямованих на зміну правозастосовної практики, удосконалення процесуального законодавства та підвищення якості судової аргументації. У цьому сенсі виконання рішень ЄСПЛ тісно пов'язане з процесами реформування судової системи, зокрема щодо забезпечення незалежності суддів, підвищення стандартів мотивування судових рішень та формування сталої і передбачуваної судової практики. Слід погодитися з Л. Спицькою, яка пропонує комплексний підхід до покращення цієї сфери шляхом розробки ефективних засобів правового захисту та альтернативних способів виплати компенсації [5, р. 9].

У цьому зв'язку напрями вдосконалення національної практики виконання рішень ЄСПЛ мають охоплювати не лише інституційні, а й методологічні аспекти. Йдеться, зокрема, про розвиток культури релевантного застосування практики ЄСПЛ судами всіх інстанцій, інтеграцію правових позицій Суду у судову аргументацію як елемент джерел права, а також про посилення ролі Верховного Суду у забезпеченні єдності практики з урахуванням конвенційних стандартів.

Висновки. У результаті проведеного дослідження права на справедливий суд як джерела формування стандартів національного правосуддя ми можемо зробити наступні висновки.

1. Право на справедливий суд, закріплене у статті 6 Європейської конвенції, у практиці ЄСПЛ на сьогодні фактично трансформувалося у комплексний стандарт належного правосуддя. Через еволюційне тлумачення Конвенції Суд не лише конкретизує окремі процесуальні гарантії, а й формує узагальнені вимоги до якості судового розгляду, передбачуваності судової практики та мотивування рішень.

2. Правові позиції ЄСПЛ щодо права на справедливий суд виконують функцію особливого джерела права, яке має орієнтаційний і коригувальний вплив на національне правосуддя. Їх значення полягає не у формальному відтворенні висновків Суду, а у використанні *ratio decidendi* як нормативного орієнтира для вирішення подібних правових ситуацій.

3. Аналіз національної судової практики засвідчив, що застосування рішень ЄСПЛ в Україні часто має фрагментарний і декларативний характер. Основними проблемами залишаються формальне цитування рішень без урахування їх фактичного контексту, вибіркоче використання правових позицій та відсутність належної судової аргументації щодо їх релевантності. Це свідчить про недостатню інтеграцію стандартів ЄСПЛ у методологію судового мислення, що знижує їх реальний вплив на забезпечення права на справедливий суд у національному праві.

4. Ефективне виконання рішень ЄСПЛ у справах щодо порушень статті 6 Конвенції є ключовою передумовою реформування судової системи України. Вирішення проблеми повторюваності порушень можливе через поєднання інституційних змін із розвитком практики релевантного застосування стандартів ЄСПЛ судами. Системне використання правових позицій Суду має стати інструментом попередження порушень статті 6 Конвенції, що дозволяє зміцнити довіру до судової влади та забезпечити реальний захист права на справедливий суд на національному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Povalena M., Havryltsiv M. Effectiveness of the Legal Mechanisms of the European Court of Human Rights for a Fair Trial: Analysis Through the Prism of the Court's Practice. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*. 2025. Vol. 12. № 2 (46). P. 230–241. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2025.46.230>.
2. Карпенко М.В., Котова Л.В. Право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту в практиці ЄСПЛ. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 1 (47). С. 103–119. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-103-119>.
3. Андрушко І.П., Поліщук О.А., Коломієць Ю.М. Вплив судової практики Європейського суду з прав людини на реформу правосуддя в Україні. *Академічні візії*. 2025. № 49. С. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17628591>.
4. Denysova A.V., Blaga A.B., Makovii V.P., Kaliuzhna Y.S. The Right to a Fair Trial: The ECtHR Case-Law and Its Implementation in the Ukrainian Judiciary. *PRAWO I WIEŻ*. 2022. № 2 (40). P. 109–127. DOI: <https://doi.org/10.36128/priw.vi40.385>.
5. Spyska L. Problems of enforcement of judgments of the European Court of Human Rights in Ukraine. *Social and Legal Studies Journal*. 2024. Vol. 7, Issue 3. P. 9–16. DOI: 10.32518/sals3.2024.09.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
8. Справа «Головчук проти України» (Заяви № 16111/19 та № 4737/21). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_011-25.
9. Справа «Серявін та інші проти України» (Заява № 4909/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text.
10. Справа «Бочан проти України (№ 2)» (Заява № 22251/08). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a43#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 05.03.2026

© Пілюк С.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0